

ЗАМІТКИ ПРО АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ УРСР

Г. М. ШОВКОПЛЯС

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ В РАЙОНІ КАНЕВА (за матеріалами Київського державного історичного музею)

Останнім часом в археологічній науці приділяється велика увага вивченню слов'янських пам'яток часу перед утворенням древньоруської держави та періоду її ранньої історії.

Відомо вже кілька груп таких пам'яток, що знаходяться в ряді пунктів Лісостепової смуги європейської частини СРСР.

Одна з цих груп — пам'ятки так званого роменсько-боршевського типу — вже досить добре вивчена завдяки багаторічним дослідженням московських, ленінградських і київських археологів.

Визначено час існування цих пам'яток (VIII—X ст.) і райони поширення (територія дніпровського Лівобережжя України та середня течія Дону в межах Воронежської області) ¹.

Проте одночасні їм пам'ятки на Правобережжі України все ще лишаються недостатньо вивченими. Дослідження їх почалось, по суті, лише у післявоєнні роки. Важливим досягненням щодо цього було відкриття і дослідження в 1946—1947 рр. поселення в урочищі Лука-Райковецька, в околицях відомого Райковецького городища поблизу Бердичева ² та поселень у районі Канева, обслідуваних і частково досліджених в 1947—1948 рр. ³.

Незважаючи на значну наукову цінність цих пам'яток, вони систематично не вивчались. Внаслідок цього наші знання про матеріальну культуру слов'янських племен цього періоду для Правобережжя України лишаються все ще далеко не повними.

В цьому плані значний інтерес має колекція керамічних матеріалів з ряду поселень у Каневі та його околицях, зібраних М. Ф. Біляшевським ще в 1925 р., які зберігаються тепер у фондах Київського державного історичного музею (колекція № В 4546). Вони походять з поселень на Княжій горі, біля підніжжя Мар'їної гори та біля підніжжя Великого городища. Коротко повідомляючи про результати своїх розвідкових робіт в районі Канева, М. Ф. Біляшевський помилково відніс майже всі зібрані ним керамічні матеріали до неолітичного часу, відзначивши,

¹ М. Макаренко, Городище Монастирище, Науковий збірник за 1924 р. К., 1925; П. П. Єфименко и П. Н. Третьяков, Древнерусские поселения на Дону, МИА, № 8; П. Н. Третьяков, Стародавні слов'янські городища у верхній течії Ворскли, Археологія, I, К., 1947; И. И. Лянушкин, Раннеславянские поселения Днепроовского лесостепного Левобережья, СА, XVI, 1952.

² В. К. Гончаров, Райковецкое городище, К., 1950; його ж Посад і сільські поселення коло Райковецького городища, АП, I, К., 1949.

³ В. А. Богусевич, Канівська археологічна експедиція, АП, III, К., 1952; його ж, Раскопки скифского и древнеславянского поселений на территории Каневского биогеографического заповедника Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко, Труды Канівського біогеографічного заповідника, № 9, К., 1952.

що лише деякі знахідки з поселення під Мар'їною горою можуть бути віднесені до «пізньої доби»¹.

Проте вивчення матеріалів цієї колекції дає підставу твердити, що даний керамічний комплекс хоч не є цілком однорідним, все ж ніяк не може бути віднесений до неоліту. Найбільш ранніми з цих знахідок, які походять головним чином з Княжої гори і частково з поселення біля Великого городища і опубліковані М. Ф. Біляшевським як неолітичні², є уламки ліпного глиняного посуду, що відноситься до бронзового віку (так званого катакомбного типу). Ці матеріали аналогічні знахідкам з дюнних стоянок в районі Києва, з стоянок в урочищі на високому березі Дніпра під Києвом, в урочищі куренівка, Кисілівка, поблизу с. Трипілля, с. Витачевого та ін.³.

Основна ж частина матеріалів колекції з району Канева відноситься до кінця I і початку II тисячоліття н. е. Публікації деякої частини цих матеріалів присвячене дане повідомлення.

Керамічний комплекс з поселення біля підніжжя Великого городища складається з уламків посуду кінця I та початку II тисячоліття н. е.

Кераміку VIII—IX ст. за формами і способом виготовлення можна поділити на три окремі групи.

1. Ліпний посуд представлений уламками посудин темнокоричневого кольору з відігнутими назовні вінцями, по краю яких нанесено орнамент у вигляді защипів (рис. 1, 2) і посудиною темносірого кольору з шершавою поверхнею, край і вінця якої орнаментовані косими заглибленими «насічками» (рис. 1, 1). Відома ціла посудина цього типу, знайдена під час земляних робіт в 1945 р. біля підніжжя Малого городища (на території Заповідника Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка)⁴. Це ліпний, товстостінний, досить високий горщик темнорозового кольору з шершавою поверхнею, з трохи випуклими стінками, відігнутими назовні вінцями, плоским дном. По вінцях нанесено орнамент у вигляді защипів (рис. 2). Близький до цієї кераміки плоскодонний горщик також з шершавою поверхнею був знайдений в 1923 р. біля Княжої гори. Висота його 16,5 см, діаметр вінця 11 см, діаметр дна 6 см. Вінця трохи відігнуті назовні, боки розширені до верху і звужені до дна. По краю вінця є орнамент у вигляді косих вдавлень (рис. 3)⁵.

2. Ліпний товстостінний посуд без орнаменту представлений уламками плоскодощих посудин темносірого та темнорозового кольору з погано відмученої глини, з шершавою поверхнею, іноді з домішками зерен кварцу (рис. 1, 5), та уламком глиняної сковорідки з низьким краєм (рис. 1, 4).

3. Ліпний орнаментований посуд представлений уламками сірого кольору з шершавою поверхнею, з домішками дрібних камінців у глині; орнамент — заглиблені хвилясті лінії (рис. 1, 3).

Всі три групи кераміки, очевидно, можна вважати одночасними з роменською керамікою лівобережних поселень України. Близьку аналогію цьому комплексу становлять керамічні матеріали з розкопок на горі Кисілівці у Києві⁶ і з поселення Лука-Райковецька.

В 1948 р. на поселенні біля підніжжя Великого городища були відкриті залишки двох наземних жител, всередині та навколо яких була

¹ М. Ф. Біляшевський, Розшуки на місці стоянки неолітичної доби біля могил Т. Шевченка, Коротке звітання за археологічні дослідні 1925 р., К., 1926.

² М. Ф. Біляшевський, цит. праця, табл. XXI.

³ Т. Пассек, Пороська археологічна експедиція 1945 р. АП, I, К., 1949, стор. 213—214.

⁴ В тому ж році посудина була передана начальнику Пороської експедиції Т. С. Пассек. Зберігається в Київському державному історичному музеї.

⁵ Знахідка М. Біляшевського, Інвентарна книга археологічного відділу Київського державного історичного музею.

⁶ Матеріали зберігаються в Київському державному історичному музеї.

Рис. 1. Кераміка з поселення біля підніжжя Великого городища.

Рис. 2. Горшок, знайдений під Малим городищем.

Рис. 3. Горшок, знайдений біля Княжої гори.

виявлена кераміка, ідентична описаній з колекції Київського історичного музею.

Крім описаної вище ліпної кераміки, в колесці з поселення біля Великого городища знайдено також кружальний посуд типу курганної кераміки Чернігівського та Шестовицького могильників¹. Два уламки таких посудин опубліковані М. Ф. Біляшевським і також помилково віднесені до пізнього неоліту². Певний інтерес має уламок верхньої частини кружальної посудини баночної форми з дуже відігнутими назовні

Рис. 4. Зразки кераміки з поселення під Мар'їною горою.

вінцями, темнокоричньового кольору з шершавою поверхнею. Вся зовнішня поверхня посудини орнаментована. Під вінцями проходить заглиблена хвиляста лінія, а решта поверхні покрита густо розташованими заглибленими паралельними лініями (рис. 1, б).

Є також інші уламки кружального посуду темнокоричньового кольору, вся поверхня яких орнаментована різними комбінаціями з хвилястих і прямих заглиблених ліній.

На поселенні біля підніжжя Великого городища була знайдена також кружальна кераміка періоду Київської Русі, часто орнаментована хвилястим і лінійним орнаментом.

На поселенні під Мар'їною горою³ виявлені уламки ліпної кера-

¹ В. А. Богусевич, *Роботи Чернігівської експедиції*, АП, III, К., 1952, стор. 115, табл. 1, 2—5; Д. І. Бліфсльд, *Дослідження в с. Шестовицях*, АП, III, К., 1952 р., стор. 125, табл. 1, 1—2.

² М. Ф. Біляшевський, *цит. праця*, табл. XXI, 6, 8.

³ В. А. Богусевич помилково вважав матеріал, зібраний під Мар'їною горою і зашифрований шифром «МГ», за матеріал Малого городища. У зв'язку з тим, що в 1947—1948 рр. він не знайшов на цьому городищі слідів культурного шару, він прийшов до висновку, що матеріали Біляшевського відносяться до поселення біля підніжжя Малого городища. В дійсності ж Біляшевський збирав матеріал на поселенні під Мар'їною горою: Див. М. Ф. Біляшевський, *цит. праця*, стор. 94; В. А. Богусевич, *Канівська археологічна експедиція*, АП, III, К., 1952.

міки VIII—IX ст., ранньої кружальної, так званого курганного типу, і кераміки часу Київської Русі XI—XII ст.

Розглянемо деякі з цих матеріалів.

З ліпної кераміки слід відзначити фрагмент нижньої частини посудини темнорожевого кольору із згладженою зовнішньою поверхнею (рис. 4, 3). Кружальний посуд представлений уламками відігнутих назовні вінець темнокоричньового кольору, під якими є орнамент із хвилястих ліній; глина погано відмучена, іноді з домішками зерен кварцу (рис. 4, 1, 6). Сюди ж належить уламок стінки посудини темнокоричньового кольору з шершавою поверхнею, на якій густо розміщені заглиблені лінії (рис. 4, 5). До кераміки часу Київської Русі XI—XII ст. відноситься уламок стінки кружальної посудини темнорожевого кольору із заглаженою поверхнею, орнаментованої кількома рядами заглиблених хвилястих ліній (рис. 4, 2). До цього ж часу відноситься і уламок великої товстостінної амфори темнорожевого кольору з жолобчастою поверхнею (рис. 4, 6).

Колекція знахідок з Княжої гори представлена уламками кружального посуду часу Київської Русі XI—XII ст.

Невеликі, по суті, лише розвідкові археологічні дослідження в районі Канева свідчать про те, що цей район був досить густо заселений слов'янським населенням напередодні утворення древньоруської держави.

Наступні дослідження цієї території, безумовно багаті пам'ятками цього часу, становлять великий інтерес у плані вивчення господарства, культури і побуту слов'янських племен, що населяли правобережні райони Середнього Придніпров'я в кінці I тисячоліття нашої ери.
